

received: 2012-03-20
review article

UDK 930:323.15(450=163.6)"19

ZGODOVINOPISJE SLOVENSKE NARODNE SKUPNOSTI V ITALIJI O OBMEJNIH IN MANJŠINSKIH VPRAŠANJIH

Aleksej KALC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče,
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: aleksej.kalc@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek daje vpogled v zanimanja, ki so po drugi svetovni vojni usmerjala raziskovanje zgodovine primorskega prostora med Slovenci v Italiji. Avtor se posveča pomenu zgodovine in vlogi zgodovinopisja, o tematiziranju in samem pojmovanju lastne preteklosti v slovenski manjšini, o tem, kako manjšinski položaj pogojuje in opredeljuje raziskovalna področja. Razmišlja tudi o akterjih, institucionalnih okvirih in ravneh zgodovinopisnega snovanja, o njegovih naslovniki, spremembah tematskih usmeritev, oblik, metodoloških pristopov in problemskih zasnov, do katerih je prišlo v teku časa in s profesionalizacijo širšega kroga zgodovinarjev. Beseda teče tudi o vlogi zgodovinopisja v procesu identifikacije in oblikovanja podobe manjšinske skupnosti.

Ključne besede: Slovenci v Italiji, Julijska krajina, narodne manjšine, zgodovinopisje, dvajseto stoletje

LA STORIOGRAFIA SULLE QUESTIONI TRANSFRONTALIERE E DELLA MINORANZA NELL'AMBITO DELLA COMUNITÀ NAZIONALE SLOVENA IN ITALIA

SINTESI

Il contributo offre uno sguardo sugli interessi che dopo la seconda guerra mondiale hanno indirizzato lo studio della storia nell'ambito della minoranza slovena in Italia. L'autore si sofferma sull'importanza della storia e il ruolo della storiografia, sulla tematizzazione e la concezione del passato storico della minoranza slovena e si pone la domanda in quale modo lo status di minoranza nazionale influisce sugli orientamenti di studio. Esamina inoltre gli attori, i quadri istituzionali e i livelli della ricerca storiografica, il pubblico di riferimento, i cambiamenti degli orientamenti tematici, delle forme, degli approcci metodologici e delle impostazioni problematiche che si sono verificati nel corso del tempo e con la professionalizzazione di una cerchia più ampia di storici. L'autore esamina inoltre il ruolo della storiografia nel processo di identificazione e creazione dell'immagine della comunità minoritaria.

Parole chiave: Sloveni in Italia, Venezia Giulia, minoranze nazionali, storiografia, ventesimo secolo

Razumevanje razvoja in tendenc v zgodovinopisju določenega tematsko, geografsko ali drugače opredeljenega območja je dokaj zahtevna in komplicirana naloga. Še prej kot napor za pregled in obvladovanje zgodovinopisne produkcije so pri tem ključnega pomena konceptualna vprašanja, ki naj opredelijo predmet opazovanja in predvsem meje polja ter snovanja, ki ju imamo za zgodovinopisno. Zadeva je v okviru skupnosti, kakršna je slovenska narodna manjšina v Italiji, še težje oprijemljiva, saj si pri opredeljevanju predmeta ni mogoče pomagati z (sicer vprašljivimi in čestokrat samo formalnimi) rangirnimi kategorijami in ravnmi vrednotenja, kot so lahko akademsko-neakademsko, profesionalno-ljubiteljsko, znanstveno-strokovno-poljudno in podobnimi. Nanašati se ni mogoče niti na standardni pojem raziskovanja, v smislu tistega, ki poteka v okvirih, se ravna po kriterijih in se njegovi rezultati pojavljajo v oblikah ter na mestih, ki jih določa in priznava historiografska "disciplina". Pa ne zaradi tega, ker bi znotraj manjšinske narodne skupnosti primanjkovalo tovrstnih strokovnih moči in kompetenc. Če se ozremo nazaj v čas, najdemo vseskozi take primere, v zadnjih desetletjih pa smo sploh priča množenju števila zgodovinarjev in med temi tudi takih, ki jih opredeljujejo ne samo izobrazba, zanimanje in udejstvovanje na področju zgodovinopisja, ampak tudi institucionalni okviri, v katerih delujejo, v mnogih primerih poklicni status in vse večja prisotnost ter uveljavitev v forumih zgodovinopisja kot znanstvene discipline. Kljub temu se razprava o zgodovinopisju med slovensko manjšino v Italiji ne more omejevati na ta krog ljudi. Polje zgodovinopisnega snovanja je namreč bilo in ostaja še danes veliko širše in, kot rečeno, ga je težko tudi samo poljudno zamejiti. To pa zaradi tega, ker manjšinski položaj in vse, kar ta status pomeni, postavljata manjšinsko skupnost in njene pripadnike od samega začetka tega zgodovinskega poglavja, ob koncu prve svetovne vojne, v tesno razmerje s preteklostjo in zgodovinskim dogajanjem. Dogajanjem, ki je prav v tem obdobju dramatično zaznamovalo posameznike in celotno manjšinsko družbo. Za manjšinsko narodno skupnost sta zgodovinski čut in zgodovinska zavest skratka potreba, in to ne taka, ki privre na dan in ogreje čustva v trenutkih, ko se na političnem ali drugem aktualnem dnevnem redu pojavijo vprašanja iz preteklosti. V manjšini je odnos z lastno zgodovino tako rekoč vsakodnevna "praksa", ki jo skupnost in tudi posamezniki (v neprimerno večjem obsegu kot v Sloveniji) čutijo in gojijo zaradi oblikovanja in vzdrževanja samopodobe ob stalnem soočanju in iskanju pravega razmerja do večinske skupnosti in njenih institucionalnih struktur, nič manj pa tudi do matičnega naroda in države. Primerno močan je potemtakem čut angažiranosti za uveljavljanje vedenja o preteklosti, ki ne izvira samo iz radovednosti, ampak dobiva nekakšen dolžnostni pomen, ki se izraža v raznih oblikah in na raznih ravneh "gojenja" zgodovine, ohranjanja in predvajanja zgodovinskega spomina. Čeprav so spodbude in vzgibi poklicnih ali akademskih zgodovinarjev v manjšinski sredi povezani z načeli in osebnimi interesi udejstvovanja na znanstvenem polju, je tudi v njihovih izbirah in delovanju zaznavna pogojenost z manjšinskim izvorom, ne samo v smislu navezanosti na korenine (in zgodovinske teme) izvorne skupnosti in okolja, pač pa tudi prepletanja osebne izkušnje in čuta dolžnosti z intelektualnim in znanstvenim zgodovinopisnim delom.

Zaradi omenjenih vprašanj in tudi obsega dosežkov, ki bi jih bilo treba šele zbrati in preučiti, ta prispevek ne more zadostiti nalogi iz naslova v smislu historiata in ocene

zgodovinopisne produkcije, ki jo je v desetletjih navrglo preučevanje in, bolj splošno, zanimanje za zgodovino v okviru slovenske manjšine v Italiji. Namen je neprimerno skromnejši in se omejuje na izpostavitev nekaterih značilnosti in teženj, ki so dovolj razvidne že na prvi pogled. S tem želim le pokazati na nekatere probleme in jih ponuditi v diskusijo. Zaznavam jih izhajajoč iz raznolikih osnov, ki odsevajo prej omenjeni odnos manjšinske narodne skupnosti do preteklosti in raznoliko dimenzijo njene historiografske ustvarjalnosti. Te osnove so sad pobud posameznikov in skupin, so rezultat individualnih zanimanj in institucionalno ter programsko zastavljenih raziskovalnih načrtov; so dosežki delovanja v akademskih okvirih in temu namenu posvečenih ustanov v manjšini (beri Odseka za zgodovino pri NŠK, Slovenskega raziskovalnega inštituta – SLORI ali Krožka za družbene vede Virgil Šček ter raznih študijskih središč v Beneški Sloveniji); so dosežki strokovno izobraženih, včasih profesionalnih zgodovinarjev in širokega kroga drugih piscev; so sad pobud organiziranih segmentov in struktur znotraj manjšine na raznih področjih, od političnega, kulturnega do gospodarskega in športnega delovanja v okvirih vaških ali mestnih družbenih skupnosti, šole in cerkve. Gre seveda za rezultate različnega obsega in kakovosti, ki pridejo na dan zlasti v tiskani, a tudi drugih oblikah, pri čemer odigravajo pomembno vlogo založniške hiše, priložnostno založništvo, periodično časopisje in radijski ter vizualni mediji. Vsi posvečajo zgodovini manjšinske skupnosti posebno pozornost in opravljajo ključno vlogo pri širjenju "zgodovinopisne produkcije" in "zgodovinskega znanja" med naslovniki znotraj in izven skupnosti. Tudi pojmovanje obmejne in manjšinske problematike se pri tem ne more zamejiti v smislu političnih dogajanj in razmer, ki določajo odnose na meji razvoja manjšinskega vprašanja in položaj manjšinske skupnosti kot take. Prav zaradi prežetosti življenja posameznikov in skupnosti s problemi, povezanimi z mejo in manjšinskim statusom v njihovih stalnih in občasnih aspektih, je tudi v tem oziru treba obravnavati zgodovino v smislu totalne izkušnje. Manjšina je skratka mikrokozmos, številčno omejena, a kompleksno strukturirana skupnost, ki se zaznava kot nekakšna mala nacionalna država in torej kot entiteta z močno razvejanim in sistemsko naravnanim ustrojem, katerega komponenta je tudi čut za zgodovino. Razprava se načeloma nanaša na celotno manjšinsko skupnost in njeno ozemlje, konkretno pa se dotika predvsem tržaškega dela. Bibliografske navedbe, kot rečeno, ponujajo le delni vpogled v zgodovinopisno produkcijo in služijo le kot primeri v ilustracijo zastopanih tez.

Skrb za vedenje in kolikor toliko načrtno pisanje o lastni preteklosti se je med Slovenci "izza zahodne meje" po drugi svetovni vojni pokazala že takoj po koncu konflikta. Kot konkreten korak in napoved tega hotenja lahko imamo poleti 1945, ob pripravah na proslavo bazoviških junakov, pozive po zbiranju dokumentov in pričevanj za osvetlitev njihovih likov in njihovega boja kot eminentnega simbola narodnega trpljenja, upora in zmage nad nacifašizmom (Kalc, 2011, 10). V naslednjih letih so ta prizadevanja dobila tudi institucionalne okvire znotraj struktur slovenske narodne skupnosti, ki je z razmejitvijo med Italijo in Jugoslavijo postala uradno "manjšinska", najprej z ustanovitvijo Narodne in študijske knjižnice (1947) in nato Odseka za zgodovino in etnografijo (1951) znotraj le-te. Odsek za zgodovino in etnografijo je bil mišljen kot ustanova, ki zbira "dokaze", preučuje in predvaja znanje o zgodovini slovenske prisotnosti v Italiji.

Vse od takrat deluje kot arhiv in zbirališče najrazličnejšega gradiva, ki mu ga zaupajo tako ustanove kot posamezniki, pa tudi kot raziskovalno središče in sploh dejavnik gojenja zgodovine v manjšinskem prostoru. Ob osnovnem namenu je v obstoju te ustanove zaznati različne faze in tudi orientacije, ki jih moremo povezati z razvojnimi momenti in spremembami interesov v manjšinskem mikrokozmosu v teku desetletij, delno pa tudi z vodstvenimi kadri, ki so delovanju dajali svoj pečat. Odsek za zgodovino je nastal kot izraz povojne organiziranosti tistega večinskega dela slovenske manjšinske skupnosti, ki se je idejno prepoznaval in imel pokrovitelja v povojni socialistični Jugoslaviji. Kot kulturna ustanova pa sta knjižnica in v njenem okviru Odsek za zgodovino načeloma težila k širini in delovanju v smislu ustanove celotne skupnosti, ne glede na svetovno-nazorske delitve, ki so bile dolga desetletja zelo močne in polne antagonizma, s tem, da je bil Odsek bodisi glede zbiranja gradiva kot glede raziskovalnih vsebin vselej jasno opredeljen v korist NOB-ja in nove Jugoslavije.

Odsek za zgodovino pri NŠK pa je kot rečeno samo eden od okvirov zgodovinskega prizorišča, ki so ga razgibavali različni agensi. Če ostanemo pri ustanovah ali združenjih, moramo omeniti tiste, ki so vsaka na svojem področju s konkretnimi pobudami in drugače podpirale zgodovinopisne projekte. Med zahtevnejšimi in najbolj reprezentativnimi, ker so terjale tako rekoč kampanjsko raziskovalno delo in vpetost širokega kroga ljudi, naj omenim kot primer projekt Prosvetnega zbornika, s katerim je manjšinska skupnost (pod vodstvom Prosvetne zveze – današnje Zveze slovenskih kulturnih društev – in ob strokovni opori Odseka za zgodovino) v šestdesetih letih obeležila stoletnico organiziranega društvenega delovanja. Prosvetni zbornik vsebuje zgodovinske prikaze organiziranega delovanja Slovencev s Tržaškega, Goriškega in Videmskega območja ter popis vseh ustanov, od čitalnic v 19. stoletju do časa nasilne ukinitve društvenega delovanja pod fašizmom (Slovenska prosvetna zveza, 1970). Drug, še večji in zahtevnejši dosežek je bil v sedemdesetih in do srede devetdesetih let Primorski slovenski biografski leksikon, ki je nastal v okviru katoliškega dela manjšinske skupnosti in založbe Goriške Mohorjeve družbe, a ob sodelovanju širokega kroga avtorjev iz Italije, Slovenije in izseljenstva po svetu. Koncept tega dela ni bil samo manjšinski, pač pa je zajemal širšo primorsko skupnost v biografskem odslikavanju njenih vidnih mož in žena iz preteklosti (Jevnikar, 1974–1994). Zanimiv primer kolektivnega dela, izvedenega pod okriljem dveh ustanov, a široko podprtega v celotni skupnosti, je tudi Krajevni leksikon Slovencev v Italiji. Spet delo s področja leksikografije, ki pa predstavlja narodno skupnost po krajih in v zgodovinski perspektivi, zaradi česar je tudi rezultat zgodovinopisnega dela.¹ Projekta širše razsežnosti, povezana z "zgodovinskostjo" slovenske manjšinske skupnosti, točneje z zarisovanjem njenih zgodovinskih korenin in prisotnosti v tem prostoru, sta bila tudi mikrotoponomastična zemljevida Tržaške (Medved et al., 1977) in Goriške pokrajine (Klemše, Petaros, Rupel, 1999),² ki sta imela poizkusnega predhodnika že v

1 Izšla sta zvezka, posvečena Tržaški (Bufon, Kalc, 1990) in Goriški pokrajini (Rupel, 1995), medtem ko zvezek o Videmski pokrajini ni bil dokončan.

2 Podobno kot za Krajevni leksikon je tudi za toponomastični zemljevid Beneške Slovenije zmanjkalo elana, tako da do danes ni še dokončan.

toponomastičnem zemljevidu Trsta iz leta 1951 (Jelinčič, 1951).³ Realizacija nekaterih izmed teh projektov se je začela že kmalu po vojni in je v vseh primerih pomenila velike podvige. Vsi so terjali dolgotrajen in množičen angažma, kompleksen pristop, dobre strokovne osnove in vzpostavitev dokumentarnih sistemov, ki se še vedno nadgrajujejo in tvorijo dragocene podatkovne raziskovalne podlage za vpogled v preteklost narodne skupnosti. Taki podlagi sta na primer mikrotoponomastična kartoteka s specialkami, ki je nastala na Odseku za zgodovino pri NŠK na osnovi terenskega zbiranja ledinskih imen, ali biografski arhiv, ki so ga zasnovali pri isti ustanovi v šestdesetih letih in ki je bil velikega pomena tudi pri sestavljanju Primorskega slovenskega biografskega leksikona.

Med pomembnimi spodbujevalci in tematskimi usmerjevalci zgodovinopisnega snovanja v organizacijskih strukturah manjšinske skupnosti so bila tudi razna združenja in ustanove, kot na primer bančni zavodi, športno gibanje, kulturne ustanove, vse do posameznih društev, in ustanove, ki so nastale z namenom in z nalogo ohranjanja določenih idealov ter zgodovinskega spomina. V teh primerih so se pobude za preučevanje in osvetljevanje zgodovine rojevale največkrat v povezavi s spominskimi datumi oziroma pomembnimi obletnicami v zgodovini ustanov samih in na področjih njihovega udejstvovanja. Te priložnosti in slavnostni trenutki so na primer zlasti v osemdesetih in devetdesetih letih obrodili vrsto študij o zgodovini slovenskega gospodarstva, posameznih bančnih zavodov in drugih gospodarskih, podpornih ter poklicnih ustanov.⁴ Športna društva in združenja so ob obletnicah ravno tako spodbudila nastanek bolj ali manj poglobljenih prikazov zgodovine posameznih društev, panog oziroma celotnega telesnokulturnega in športnega gibanja.⁵ Podobno bero publikacij, razstav in zadnje čase vse pogostejše bogato dokumentiranih in poglobljenih zgodovinskih študij tematskega in krajevnega značaja so obrodila posamezna krajevna kulturna društva, kulturna združenja in tudi pobude, ki niso organizacijsko-formalno opredeljene. Pisanje o preteklosti spodbujajo ves povojni čas nekatere letne periodične publikacije, točneje koledarski zborniki (Jadranski koledar, Koledar Goriške Mohorjeve družbe, Trinkov koledar – v preteklosti so obstajali še nekateri drugi), ki izhajajo po vzoru že predvojne slovenske tradicije mohorjevsk

3 Področje mikrotoponomastike je nasploh zelo dobro pokrito, saj so se z njim ukvarjali tudi jezikoslovci in dialektologi.

4 Naj kot primere navedemo samo nekatera knjižna dela Marka Waltritscha in Milana Pahorja, ki sta prispevala največ študij na tem področju. Prvi je ob podpori zainteresiranih zavodov in zamejskih založb izdal pregledna dela o bančnih usnanovah in trgovini (Waltritsch, 1979; 1983; 1989; 1998; 2002). Ob 30. obletnici ustanovitve Tržaške kreditne banke je Milan Pahor prispeval monografijo o tem zavodu (Pahor, 1989), ki ji je ob obletnici Slovenskega deželnega gospodarskega združenja nato sledilo delo o slovenslem gospodarstvu na Tržaškem (Pahor, 1998). Še prej so avtorjeva raziskovanja navrgla monografijo o Jadranski banki (Pahor, 1996), sledila pa je knjiga o zadružništvu ob 150. obletnici zadružne prodajalne na Opčinah (Pahor, 2008).

5 Na primer dela Alda Rupla (1981) ali Bojana Pavletiča (2004) ter številne priložnostne publikacije, s katerimi so mnoga športna društva z zgodovinskimi pregledi obeležila svoje pomembne obletnice. Taka je izšla tudi ob razstavi o razvoju telesne kulture in športa na Tržaškem ob obletnici ustanovitve Tržaškega sokola (Rupel et al., 1991).

ob koncu vsakega leta in so zelo razširjeno čtivo v narodni skupnosti.⁶ Te publikacije predstavljajo nekakšen observatorij dogajanja na raznih poljih in kraj letnih obračunov o položaju, razmerah in razvojnih korakih manjšinske skupnosti. Uredniška politika je dolga desetletja uspešno iskala in spodbujala avtorje tudi k prispevanju zgodovinskih vsebin, tako da so koledarji delovali tudi kot nekakšen nadomestek strokovne periodike in vsebovali vrsto zgodovinskih prikazov, od domoznanskih in poljudnih člankov do študij, ki po kakovosti sodijo na raven akademske historiografske periodike. Nekateri izmed teh prispevkov še danes niso dobili v strokovni literaturi boljšega nadomestka in ostajajo temeljnega pomena za poznavanje zgodovine o tem prostoru. Sploh pa so te publikacije dragoceni viri za poznavanje preteklosti, saj odsevajo gledanja in stanje duha v manjšini v odnosu do dogajanja znotraj nje in v širšem svetu.

Med okolja, ki so spodbujala in v katerih se je odvijalo ne samo posredovanje, ampak pravo razkrivanje in raziskovanje zgodovinskih tem, sodi tudi slovenski radijski oddelek pri deželni postaji RAI v Trstu. Kot pri pisnih medijih v manjšinskem prostoru je tudi radijska uredniška politika kazala vselej veliko dovzetnost za zgodovinske teme in mnoge oddaje so po zaslugi stalnih kot tudi zunanjih sodelavcev dale pomemben prispevek k poznavanju preteklosti. Kot primer naj omenim dolgoletni niz z naslovom Četrtekova srečanja, v teku katerih je programistka Lida Turk na osnovi arhivskih in tereških raziskav ter s sodelovanjem neposrednih pričevalcev osvetlila številna poglavja iz polpretekle zgodovine. Nekatere od teh raziskav so izšle tudi v knjižni ali drugi pisni obliki,⁷ odkar se je radiu pridružila še slovenska televizijska postaja, pa se tovrstno delo nadaljuje tudi v obliki video dokumentarcev.⁸

Zgodovinopisna produkcija, ki je nastala v teh okvirih in kot odraz še mnogih drugih pobud in vzgibov ter pogosto osebnega zanimanja posameznikov, je kot rečeno rezultat udejstvovanja raznolikega spektra raziskovalcev in piscev. Bibliografije del s področja zgodovinopisja vključujejo številne akademsko izobražene avtorje, od tega samo del s historiografskim profilom, in širok krog drugih interesentov za zgodovinske teme. Med vidnejšimi primeri iz prvih poveljnih desetletij izstopa Zorko Jelinčič, ki je bil prvi vodja Odseka za zgodovino pri NŠK in prava gonilna sila raziskovanja na področju zgodovine v manjšini vse do srede šestdesetih let. Jelinčiču dolgujemo nastavke in usmeritve kolikor toliko sistematičnega zbiranja dokumentacije in raziskovanja zgodovine ter etnografije Slovencev v Italiji, zlasti na Tržaškem. Ob zgodovini protifašističnega gibanja v dvajsetih in tridesetih letih, pri katerem je bil sam med najvidnejšimi akterji

6 Jadranski koledar (prvotno koledar Gregorčičeve založbe) izhaja od leta 1946 pri Založništvu tržaškega tiska (sprva Gregorčičeva založba). Pregled vsebin Jadranskega koledarja do leta 1981 je zbran v publikaciji Renko, Paljk (1982), bibliografija Založništva tržaškega tiska in Gregorčičeve založbe pa v Majovski, Pavlič Maver (1985). Od leta 1984 je v vsakoletni izdaji Jadranskega koledarja na voljo Slovenska bibliografija v Italiji, ki vključuje tudi dela s področja zgodovinopisja. Koledar Goriške Mohorjeve družbe izhaja v Gorici vse od leta 1920, Trinkov koledar pa v Beneški Sloveniji od leta 1952.

7 Na primer Sardoč (1983).

8 Na primer zgodovinski dokumentarec o izseljevanju iz Beneške Slovenije v Belgijo po drugi svetovni vojni, Repinc (2005).

in pričevalci,⁹ so njegova zanimanja segala od prazgodovine (arheološka opazovanja in "zbiranja" arheoloških eksponatov) do zgodovine tipičnih gospodarskih panog, kakršno je bilo v slovenskih tržaških obmorskih vaseh ribištvo (Jelinčič, 1947), demografskih in etničnih premikov ob povojni razmejitvi, vključno z eksodusom iz Istre in naselitvi-jo istrskih beguncev v tržaški okolici, ki ga je obdelal v zajetni študiji v prvi polovici šestdesetih let (Jelinčič, 1961; 1963).¹⁰ Drug vidni lik je zagotovo bil Jelinčičev naslednik na mestu ravnatelja Odseka za zgodovino pri NŠK Drago Pahor. Kot učitelj, vzgojitelj, predvojni antifašistični aktivist in udeleženec NOB-ja je nadaljeval Jelinčičevo delo in arhivskim ter raziskovalnim usmeritvam ustanove ter delovanja, ki se je odvijalo okrog nje tudi s sodelovanjem zunanjih sodelavcev, dodal zgodovino narodnoosvobodilnega boja ter zgodovino šolstva. Na slednjem področju je v prvi osebi prispeval temeljne študije (Pahor, 1970; 1974). Med zgodovinarji tega in tudi poznejših obdobij so bili nekateri časnikarji in predvsem šolski profesorji in drugi izobraženci, nekateri tudi iz vrst slovenske politične emigracije, ki je v povojnih letih odigrala pomembno vlogo pri obnovi slovenskega šolstva vseh stopenj kot tudi pri oblikovanju kulturnega ter političnega tabora liberalne, pretežno pa katoliške svetovnonazorske usmeritve ter nenaklonjenega jugoslovanskemu ustroju in levim političnim opcijam. Večina teh izobražencev je nadaljevala svoje emigrantsko življenje drugod, del pa je našel svoje dokončno domovanje med zamejskimi Slovenci v Italiji. Mnogi so se udeleževali tudi kot avtorji šolskih učbenikov, vključno z zgodovinskimi in literarnozgodovinskimi, nekateri so segli tudi po temah, vezanih na mejni prostor in z njim povezana zgodovinska vprašanja.

Poznavanje zgodovinskega dogajanja v mejnem prostoru dolguje mnogo samemu izobraževalnemu procesu učnih in univerzitetno izobraženih kadrov znotraj manjšinske skupnosti. Univerzitetni študij in njegove obveznosti, zlasti diplomsko delo, so namreč pomenili skoraj za vse slovenske študente humanističnih smeri, včasih pa tudi ekonomske, pravne in politološke smeri, priložnost za združitev te naloge z raziskovanjem vprašanj iz zgodovine Slovencev v Italiji. Mnoge študije so tako nastale v obliki diplomskih del, ki se jih je v desetletjih po vojni nabralo več sto in so, čeprav z različno stopnjo dodelave, večinoma izvirne raziskave.¹¹ Mnoge so bile tudi delno ali v celoti objavljene v slovenskem ali italijanskem jeziku.¹² Diplomске naloge slovenskih študentov iz zamejstva odražajo navezanost na zgodovinske teme, nanašajoče se na manjšinsko stvarnost oziroma prostor. To ni samo na sebi nič izjemnega, saj je povezano z "bližino" in neposrednim stikom s problematiko, vpetostjo v "domačo" družbeno stvarnost, kot tudi, v praktičnem oziru, z razpoložljivostjo in dostopnostjo virov. Pri pregledu naslovov diplomskih nalog in glede na poznavanje okolja ter čut, ki preveva manjšinsko skupnost

9 Glej na primer članke Jelinčič (1946; 1959) in pričevanje Jelinčič (1994).

10 O raziskovalnem delu Zorka Jelinčiča in njegovo bibliografijo glej v Rovšček (2000).

11 Večino diplomskih in podiplomskih nalog hranita tudi Narodna in študijska knjižnica v Trstu in njena podružnična Knjižnica Damirja Fejgla v Gorici (<http://www.knjiznica.it/>).

12 Za objavo je v številnih primerih poskrbel Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček v svoji knjižni zbirki t. i. belih priročnikov. Taki so: Ciani (1993), Pahor (1993), Magajna (1994), Breclj (1994), Tavčar (1994) in Sturman (1996). Drugi primeri objavljenih diplom ali iz njih izhajajočih del so Jelinčič (1984), Simčič (1986), Verginella (1990), Perini (2004) in Čok (2008).

in njenega povprečnega pripadnika, pa je vendarle zaznati tudi določeno mero "militantnega" duha.

Na zanimanje univerzitetnih študentov za študij zgodovine (navadno v okviru raznih smeri znotraj humanistike) je seveda vplivalo mnogo dejavnikov, med njimi tudi zaposlitvene možnosti, ki so v zamejstvu vseskozi koncentrirane na področju šolstva. K taki izbiri in zanimanju za udejstvovanje na področju zgodovinopisja pri mladih so od konca šestdesetih let nedvomno spodbudila tudi študentska in druga družbena gibanja. Reforme in vidna vloga, ki so jo odigrale humanistika in družboslovje v družbenem dogajanju, so imele dokajšnji vpliv tudi med mladimi v zamejstvu in spodbujale k študiju zgodovine in aktivnemu delovanju na tem področju. Pomembno vlogo pa so pri uveljavljanju tega duha odigrali slovenski visokošolski učitelji, ki so za slovenske študente postali oporne točke in dodatne spodbude za obravnavo zgodovine Slovencev v manjšinskem prostoru. Od srede sedemdesetih let je bil prihod mladega in prodornega slovenskega zgodovinarja iz vrst slovenske narodne skupnosti v Trstu na mesto profesorja Zgodovine slovanskih dežel na tržaško leposlovno fakulteto neke vrste magnet za slovenske (in še bolj za italijanske) študente, katerega rezultati se v naslednjih letih lahko neposredno vrednotijo z dolgo serijo izvirnih diplomskih raziskav na temo slovensko-italijanskega stičnega prostora v teku zgodovine.¹³ Mnoge izmed njih so bile objavljene¹⁴ in mnoge diplome na te teme so opravili tudi italijanski študentje. Podobno lahko rečemo tudi za druge slovenske profesorje na leposlovni fakulteti tržaškega in videmskega vseučilišča, kjer se je na slovenistiki šolalo še večje število študentov kot na zgodovinskih smereh in so ravno tako svoja diplomska dela posvečali (literarno in kulturno) zgodovinskim temam iz zamejskega območja. Podpora in spodbuda k obravnavanju "slovenskih" tem na univerzi v Trstu sta prihajali tudi s strani italijanskih profesorjev, ki so vseskozi kazali zanimanje za delo s slovenskimi študenti, tudi zaradi tega, ker je bila to priložnost za seznanjanje s temami slovenske zgodovine, z viri in literaturo v slovenskem jeziku. Tudi ta sodelovanja so obrodila pomembne historiografske prispevke.¹⁵

Ko govorimo o prizadevanjih za širjenje znanja o zgodovini v okviru manjšinske skupnosti, je treba posebej izpostaviti pobudo, ki je imela v osemdesetih in devetdesetih letih izjemen uspeh, in sicer mladinske raziskovalne tabore. Ta oblika uvajanja mladih v raziskovanje, ki se je iz Slovenije razširila med Slovence v Italiji, je tu v režiji Odseka za zgodovino pri NŠK in Slovenskega raziskovalnega inštituta (SLORI) dobila posebne razsežnosti in pomen, ki ni bil samo pedagoško-didaktičnega značaja. Vsakoletno dotedensko raziskovalno delo (ne samo na področju zgodovine, ampak tudi etnologije, jezikoslovja, sociologije in naravoslovja) na terenih, izbranih izmenično v treh pokrajinah, kjer živijo Slovenci v Italiji (Tržaški, Goriški in Videmski), je v dobrih dveh desetletjih od leta 1983 dalje vključilo nekaj sto dijakov in univerzitetnih študentov. Ti so pod vodst-

13 Pri prof. Jožetu Pirjevcu, ki je sicer vmesno več let poučeval na univerzi v Padovi, je diplomiralo več deset slovenskih in italijanskih študentov zgodovine.

14 Nekatere so omenjene v opombi 12.

15 Na primer Verginella (1983/84) in Verginella (1990), Colja (1993; 1995), Volk (1991–92), Panjek (1993–94), Perini (2000–2001; 2004).

vom strokovnjakov s posameznih področij opravili konkretne študije primerov, ki so bile večkrat objavljene v namenskih publikacijah oziroma v razni strokovni literaturi.¹⁶ Ta pobuda, ki je bila del manjšinske organizacijske "sistematike", ni prispevala le k uvažanju mladih v raziskovanje in k neposrednemu ter aktivnemu spoznavanju zamejskega prostora. Veliko je doprinesla tudi k prebuditvi zanimanja za zgodovino v samih okoljih, ki so bila predmet preučevanja. To še posebno v Videmski pokrajini (Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini), kjer so mladinski raziskovalni tabori pomenili v več primerih prvi sistematični pristop k obravnavi določenih tem in so prebili led, ki je desetletja pogojeval odnos krajevnega prebivalstva in celotne slovenske skupnosti do preteklega dogajanja. V tej zvezi je vredno izpostaviti primer opcij v Kanalski dolini, s katerim se je (ob skepsi domačinov, ki jih je skrbelo zaradi "odpiranja starih ran" v njihovi skupnosti) ukvarjala zgodovinska skupina leta 1986 in utrla pot nadaljnjim historičnim obravnavam problema (Gariup, 1994). Drug primer je raziskovalni tabor v Reziji leta 1989, ki je med drugimi temami razgrnil tudi vprašanje izseljevanja (Rupel, 1990) in odprl na eni strani sistematično preučevanje ter razpravljanje o tem vprašanju,¹⁷ na drugi pa je dal elan krajevni rezijanski skupnosti za zbiranje najrazličnejšega gradiva o zgodovini Rezije, v naslednji izvedbi leta 1993 pa postavil celo zametke muzeja rezijanske kulture.

Mladinski raziskovalni tabori so se pojavili v času največjega razcveta in vsestranske vitalnosti ter razvejanosti manjšinske skupnosti. Bili so sad sistematičnih vlaganj v razvijanje znanj na različnih področjih in kadrovske politike, ki so jo manjšinske strukture začele voditi v sedemdesetih letih. V tem času je "manjšinska država" doživljala tak vzpon in igrala tako vidno vlogo (beri "ujela moment" v medsosedskih in širših mednarodnih odnosih in interesih v navezi z Jugoslavijo), da si je lahko privoščila širokopotezno raziskovalno politiko. Ta naprežanja so po manjšinski konferenci leta 1974 dobila svoj vodilni izraz v SLORI-ju, ki je postal manjšinska raziskovalna ustanova par excellence, z visoko specializiranim, stalno zaposlenim kadrom in številnimi zunanjimi sodelavci na "strateških" manjšinskih interesnih področjih, od pravnega, sociološkega, politološkega in izobraževalnega do prostorsko-razvojnega in gospodarskega. Delo na področju zgodovine je ostalo v domeni Odseka za zgodovino pri NŠK, ki je občutil pozitiven vpliv tesnega sodelovanja, a tudi nekakšne tekmovalnosti z "mlajšim sorodnikom" SLORI-jem, kar je "osvežilno" učinkovalo tudi na njegovo udejstvovanje. Glede vizij vloge, razvojne politike na raziskovalnem področju in vpetosti v mednarodno delovanje, ki so označevali v osemdesetih letih SLORI, je dovolj omeniti, da je bil inštitut (s štirimi sedeži – Trst, Gorica, Čedad in Trbiž) naročen na kakih štirideset znanstvenih revij. Pri njegovem raziskovalnem delu je sodelovalo veliko dijakov in univerzitetnih študentov in njegove usluge je uporabljala celotna manjšinska skupnost. V okviru SLORI-ja je po zaslugi Pavla Stranja na koncu osemdesetih let nastala tudi monografska predstavitev slovenske manjšinske skupnosti v Italiji, vključno s pregledom zgodovinskega razvoja na celotnem naseljenem ozemlju v Furlaniji Julijski krajini, namenjena italijanski in nato še mednarodni publiki (Stranj, 1989; 2002). Opisano, mladinski raziskovalni tabori

¹⁶ Glej zbornike Rupel (1988; 1989; 1990).

¹⁷ Nekateri neposredni rezultati so Kalc, Kodrič (1992; 1994) in Kalc (2000).

in Odsek za zgodovino so torej močno vplivali na "raziskovalno zavest" mladih (in v manjšini nasploh) in mnogim izmed njih pokazali tudi univerzitetno študijsko smer ter poklicno pot. V devetdesetih letih je ta razvojna parabola hitro usahnila ob velikih spremembah v "matični domovini" in širšem svetu. Manjšina je izgubila prejšnjo vlogo, v vrtincu geopolitičnega in družbeno-sistemskega prehoda doživela gospodarski zlom in tudi konec prejšnjih velikih vizij. Na področju zgodovinopisja ta razvojna faza sicer ni prinesla pretresov, saj se je delovanje v tradicionalnih institucionalnih okvirih in izven njih nadaljevalo in pravzaprav še okrepilo. Dobilo je tudi nove usmeritve in napravilo kvalitativni skok, ki je povezan z dvema dejavnikoma. Prvi je bila politika podiplomskega izobraževanja visokega znanstvenega in raziskovalnega kadra, ki jo je vodila Slovenija že od osemdesetih let dalje in ki je pritegnila (zahvaljujoč štipendijam in drugim možnostim financiranja) lepo število zamejskih diplomirancev s področja zgodovine. Drugi je bil nastanek znanstvenih ustanov in univerze na Primorskem, zlasti Znanstveno-raziskovalnega središča in Fakultete za humanistične študije, ki sta mnogim zamejskim zgodovinarjem omogočila udejstvovanje in uveljavitev na akademski ravni. Ta premik je bil ključnega pomena za obstoj in razvoj historiografskega kadra med Slovenci iz italijanskega zamejstva. Hkrati je vključevanje teh intelektualnih moči pomembno pri oblikovanju znanstvenega težišča na Primorskem v duhu čezmejnega povezovanja ter združevanja kadra iz različnih življenjskih ter formativnih okolij, ki prispeva k osmišljanju vloge in identitete primorskega vseučilišča. Sicer tega kroga zgodovinarjev ni mogoče povezovati in opredeljevati s pojmom ter namembnostjo manjšinskega zgodovinopisja, saj se njihovo udejstvovanje odvija v skladu s tematskimi interesi in logikami, ki niso pogojeni z manjšinsko pripadnostjo in manjšinskimi "zgodovinopisnimi potrebami". Ker se ti zgodovinarji vsekakor ukvarjajo tudi s temami, nanašajočimi se na manjšinski prostor in skupnost, pomeni ta sprememba velik korak naprej v rasti zgodovinopisja, povezanega s tem prostorom, in večjo prodornost "manjšinskih" tematik na ravni slovenske ter mednarodne strokovne historiografske razprave.

S tematskega vidika se v historiografski ustvarjalnosti med Slovenci v Italiji kažeta dve značilnosti: a) usmerjenost v nacionalno zgodovino in pojmovanje zgodovine predvsem v tem smislu in b) prevlada politične zgodovine in zgodovine institucij oziroma organiziranih oblik javnega udejstvovanja. S tem konceptom se sklada tudi periodizacija historiografskih zanimanj, ki se osredotočajo na sodobno zgodovino, večinoma na čas od srede 19. stoletja dalje. Na Odseku za zgodovino pri NŠK, ki kot referenčna institucija najbolje odraža tako usmerjenost, je bilo delo na področju preučevanja zgodovine manjšinskega prostora sicer že na začetku zastavljeno v dolgem časovnem razponu, vendar so bili odkloni od periodizacijskega "mainstreama" v glavnem sad občasnih individualnih raziskovalnih izbir.¹⁸ To pomeni povezati po eni strani s specifičnimi znanji, ki so potrebna za pristop k starejšim zgodovinskim obdobjem, a tudi z aktualnimi "potrebami", tako dnevnepolitičnimi kot intimnimi (identifikacijskimi in čustvenimi), ki

18 Med temi primeri gre omeniti v prvi vrsti dela Sama Pahorja (1962; 1967), v okviru Odseka za zgodovino pa dela komisije za arheologijo, ki jo sestavljajo zunanji sodelavci (Flego, Župančič, 1991; Flego, Rupel, 1993).

v okolju manjšinske skupnosti determinirajo odnos do preteklosti in vez le-te s sedanjo-stjo. Historiografsko zanimanje je torej v veliki meri zajelo obdobja, teme in vprašanja, ki se tičejo nastopa Slovencev s tega prostora v smislu narodne skupnosti, ki je od preporoda do prve svetovne vojne beležila (zlasti s Trstom in Gorico) vsestransko rast in si izoblikovala svojstveno identiteto v odnosu do italijanskega soseda in ostalega slovenskega konteksta. V drugem delu "zgodbe", od konca prve svetovne vojne naprej, pa skupnosti, ki je postala narodna manjšina in se spet sooča s svojstvenimi zgodovinskimi izkušnjami, vprašanji in potrebami. Ta del se notranje deli na tri časovne bloke: obdobje med svetovnima vojnama, vojni čas in povojno obdobje, s tematsko prevlado na izkušnji pod fašizmom, narodnoosvobodilne borbe in reorganizacije manjšinske skupnosti v povojnih državnih in političnih okvirih. Prva svetovna vojna je v tej globalni percepciji zgodovine v primerjavi z nadaljnjimi fazami komaj prisotna¹⁹ in nastopa kot zgodovinska ločnica prej kot samostojni epohalni dogodek. To se spet lepo odraža v konceptu zbiranja in arhiviranja dokumentarnega gradiva na Odseku za zgodovino pri NŠK, ki je urejeno po kronoloških blokkih iz časa Avstrije (do konca prve vojne), gradiva iz časa kraljevine Italije do druge vojne, gradiva iz časa narodnoosvobodilnega boja in druge vojne, iz časa Zavezniške vojaške uprave in kasnejšega.

V tako zasnovanem periodizacijskem in tematskem razponu je mogoče razlikovati kronološke in geografske posebnosti. Tržaška, Goriška in Beneška Slovenija ter preostali del manjšinskega območja v današnji Videmski pokrajini se vseskozi razlikujejo, med drugim tudi po zaznavanju preteklosti in posledično po delu na področju zgodovinopisja, kar je povezano s položajem teh stvarnosti v zgodovini Slovencev v Italiji. Povezano je tudi z organizacijskimi značilnostmi manjšine in geografsko distribucijo potencialov po drugi svetovni vojni, ki so imeli svoje najgostejše jedro v Trstu. Globalno gledano zaseda med tematskimi sklopi ves povojni čas prednja mesta problematika narodnega preporoda in vzpona skupnosti v vseh njenih organizacijskih in vsebinskih vidikih ter institucionalnem delovanju, zlasti na kulturnem in političnem področju.²⁰ Zanimanja za druge teme, na primer gospodarstvo, so ravno tako povezana z razvojem, stanjem in čutom slovenske skupnosti kot narodnega oziroma manjšinskega telesa. Druga velika sklopa se tičeta fašizma in antifašizma ter narodnoosvobodilnega boja. Te tri teme so dolgo prevladovale, z raznimi poudarki, ki so bili kot rečeno pogosto povezani s slavnostnimi ali komemorativnimi trenutki.²¹ Med pomembnimi zapisi o tem obdobju so posebne omembe vredna pričevanja in spomini, ki so bili zelo razširjena oblika posredovanja zgodovinske izkušnje iz časa fašizma in predstavljajo ključne zgodovinske vire za rekonstrukcijo tistega dogajanja.²² Dokumentarnega pomena so tudi mnoge

19 Tema prve svetovne vojne je seveda bližja Slovincem z Goriškega. Z njo se je še najboljšeje ukvarjal Vili Prinčič (glej Prinčič, 1996 in druge članke), med Tržačani pa Marta Verginella (1991; 1992; 2001b).

20 Primeri objav na to tematiko so Renko (1971), Debelli Turk (1980a), Kuret (1991; 1994; 2000), Pozzetto et al. (1995), Pahor (2004), Kravos et al. (2007).

21 Glej na primer priložnostne publikacije Mervic Legiša (1970), Koren (1973), Slavec, Tul (1974), Košuta (1975), Pahor (1975), Pahor (1980; 2007), Gorup (1986), Fabec (1994) in podobne.

22 Naj spomnimo le na serijo pričevanj vidnejših predstavnikov antifašističnega odpora v dvajsetih in tridesetih letih, kot so Španger (1965), Škrab (1971), Sardoč (1983), Sfiligoy (1984), Jelinčič (1994).

priložnostne obravnave krajevnega značaja o obdobju fašizma in NOB-ja.²³ Pisanje o teh temah je bila, poleg Odseka za zgodovino (kjer je potekalo ves čas po vojni sistematično zbiranje gradiva)²⁴, domena krajevnih ter širših organizacij, neformalnih skupin in posameznikov, ki so se zavzemali za osvetljevanje tega dela preteklosti. Ta "splošna" in včasih samo priložnostna angažiranost je s pešanjem predvojnih generacij in skladno s preminevanjem političnega ozračja ter javne vloge NOB-ja konec osemdesetih let precej upadla.²⁵ Zanimanje za temo pa je ostalo in našlo vse večji izraz v študijskih oblikah. V devetdesetih letih je namreč problematika antifašizma, druge svetovne vojne, odpornišva in širše izkušnje tistega časa postala predmet preučevanja s strani skupine mlajših zgodovinarjev iz zamejstva. Ti so se je lotili z inovativnimi pristopi in izpostavili vrsto novih vidikov, se z njimi vključili v mednarodno historiografsko razpravo in ponudili sveže analitične poglede na zgodovino vojnega obdobja v slovenskem in italijanskem zgodovinopisju.²⁶ Podobno velja za medvojno in prejšnje obdobje, ki sta zadnji dve desetletji ravno tako podvrženi novim raziskovalnim pristopom in razbiranjem vidikov, ki izpostavljajo čas in skupnost v kompleksni luči.²⁷

Podtema, ki je bila deležna precejšnje zgodovinopisne pozornosti znotraj manjšine, je tudi šolstvo. Spet temeljni dejavnik pri izgradnji in ohranjanju slovenske narodne stvarnosti skozi celoten kronološki razpon zgodovinskega razvoja skupnosti in še dlje v preteklost. Zlasti ob obletnicah in poimenovanjih šol je na to temo nastalo več raziskav in publikacij, čeprav manjšega obsega, a tudi obsežnejše zgodovinske študije.²⁸ Zgodovina šolstva pa je bila sploh na vidnem mestu na Odseku za zgodovino za časa ravnateljavanja Draga Pahorja, ki je prispeval temeljna poglavja o šolstvu v okviru vseslovenske zgodovine šolstva, začeni s terezijanskimi časi.²⁹ Iz teh prizadevanj je nastal pri tej ustanovi tudi Šolski arhiv z bogato zbirko najrazličnejšega originalnega gradiva o zgodovini slovenske šole v Italiji. Ker je šolsko področje lastno vsem svetovnonazorskim dušam in taborom v manjšinski skupnosti, je bilo vse od obnove slovenske šole med vojno in takoj po njej tudi področje politične ter ideološke razprave. Tako je bila tudi zgodovina šolstva deležna v nekaterih primeri ločenih, pravzaprav antagonističnih obravnav. Mislim na vprašanje partizanskega in domobranskega šolstva med vojno, ki sta bila obdelana vsak s svoje strani (Pahor, 1974; Geržinič, 1983), šolstvo po vojni pa je bilo deležno združene

23 Glej publikacije v opombi 21 in podobne.

24 Glej zlasti dela Milana Pahorja o tej tematiki. Mnogo zapisov je bilo objavljenih v dnevnem in drugem periodičnem tisku v zamejstvu.

25 Spremembo tega stanja najbolje odraža Primorski dnevnik, ki je dotlej posvečal veliko prostora tematiki NOB-ja, od takrat dalje pa vse manj. Časopis se je za pisanje o odporništvu naslanjal na Odsek za zgodovino pri NŠK, ki mu je služil tudi kot dokumentarni arhiv za zgodovinske teme.

26 Glej na primer Verginella, Volk, Colja (1994), Verginella, Volk, Colja (1995), Fabec (1998), Verginella (2004), Perini (2004), Fabec, Vončina (2005). K tem lahko dodamo dela o vidnih likih antifašizma in dogodkih, kot na primer Turk (2006; 2010), Žerjal, Kalc (2011).

27 Na primer dela Kalc (1996), Bajc (2000), Verginella (2001; 2008; 2009), Kacin Wohinz, Verginella (2008), Žerjal, Kalc (2011).

28 Na primer Volpi Buzečan, Košuta Jagodic (1978), Debelli Turk (1980b; 1980c; 1980č), Pahor Lavrenčič (1988), Pripravljali odbor (1993), Majovski (1995), Kjuder (2002), Kalc (2004; 2005b).

29 Ob že omenjenem Pahor (1970), glej v tej zvezi še Pahor, Pahor (1971).

obravnave sredi osemdesetih let ob 40. obletnici obnove pod ZVU (Odbor za proslavo, 1986), še prej pa je temeljno študijo na temo položaja, razvoja in socialno demografskih vidikov povojnega šolstva prispeval Pavel Stranj (Stranj, 1979–80). Druge razsežnosti te problematike, ki je tesno vgrajena v povojna dogajanja in odnose ter ideološke antagonizme znotraj manjšinske skupnosti, se z zgodovinskega vidika obravnavajo kot del političnih tem. Posebno zanimanje je bilo posvečeno tudi preučevanju šolstva med svetovnim vojnama, ki je bilo obsežno obdelano predvsem z vidika fašističnega preganjanja in raznarodovanja ter "usode" slovenskega učiteljstva (Lavrenčič Pahor, 1993).

V Benečiji, kjer so vladale dolga povojna desetletja izredne politične in nacionalne razmere in smo bili priča težavnemu in zapoznelemu procesu "nation building", je bila v ospredju takrat najbolj žgoča problematika, in sicer izseljevanje. Občutljivost za to temo je mogoče zaznati v diplomskih delih beneških univerzitetnih študentov že v šestdesetih letih (Cerno, 1967–68), v vse večji meri pa je bilo preučevanje te tematike aktualno od osemdesetih let dalje, ko se je s popotresno obnovo začela splošna kulturna in družbena oživitev Benečije.³⁰ Od takrat je pozornost za beneškoslovenski izseljenski pojav prisotna tudi med zamejskimi zgodovinarji izven Benečije in tema je bila deležna vrste znanstvenih in poljudnih študij, ki je ne obravnavajo več samo v smislu narodnega vprašanja, ampak vse bolj s socialno-antropološkega vidika in v kontekstu mednarodnih migracijskih gibanj.³¹ V devetdesetih letih je bilo kot občutljiva beneškoslovenska zgodovinska tema obdelano tudi poglavje o povojnem podtalnem delovanju skupin, ki so s podporo italijanske države in mednarodnega zahodnega varnostnega sistema "bratile" demokracijo pred komunizmom in to vlogo izkoriščale za izvajanje pritiska zoper vse, kar je bilo slovensko.³² To zgodovinsko obravnavo je mogoče imeti za primer dolžnostnega čuta s strani avtorja, beneškoslovenskega duhovnika, ki nas močno spominja na figuro in simboliko Čedermacev, ne nazadnje tudi zaradi neljubih posledic, ki jih je moral prenašati, vse dokler ni rabsodba na sodišču prekinila politični linč na njegov račun.

V osemdesetih in zlasti devetdesetih letih se je kot že omenjeno povečalo zanimanje tudi za preučevanje gospodarskih tem, predvsem zgodovine gospodarskih ustanov, a tudi gospodarske zgodovine in zgodovine določenih gospodarskih panog. Ta trend je bil povezan z rastjo slovenskega bančnega, podjetniškega in drugih vej gospodarskega sektorja in je največkrat sovpadal z dolgoročnejšimi obračuni njihovega poslovanja.³³ Gospodarske panoge so bile prikazane tudi v domoznanskih in krajevnih monografijah skupaj z drugimi značilnostmi krajevnega življenja. Teh je zadnja leta vse več in so večinoma rezultat prizadevanj krajevnih društev in organizacij.³⁴ Nekatere zelo tipične gospodarske panoge pa so bile deležne tudi obsežnih samostojnih publikacij, kot so na primer krušarstvo (Jakomin, 1987), kamnarstvo (Brecelj, Legiša, Vogrič, 1989), vinogradništvo (Pahor, 1987; Kalc, 2005a) ali ribištvo (Volpi Lisjak, 1996; 2010). Morsko

30 Na primer Fotografski krožek Rečan, 1986; Clavora, Ruttar, 1990; Kalc, Petricig, Predan, 2008.

31 Na primer Kalc, Kodrič (1992; 1994), Kalc (2000; 2002).

32 Naz (1996), Zuanella (1998). Glej tudi Petričič (1997).

33 Poleg omemb iz opombe 4 glej tudi publikacije, kot so Antoni, Rustja (2002), Pahor (2006; 2008) in Brajnik (2009).

34 Na primer Rustja (2000), Pahor (2006), SKD Igo Gruden (2006), Kovačič (1993).

ribištvo je imelo v vsem slovenskem prostoru poseben odmev, povezan z vsestranskim prikazom ribiške in pomorske tradicije, ki ga je prispeval v mnogih publikacijah kapetan Bruno Volpi Lisjak. Hkrati pa tudi zaradi nacionalne konotacije te dejavnosti, izhajajoče iz dejstva, da tvorijo tržaške obalne vasi slovensko zgodovinsko obmorsko naselitev in opravičujejo pojmovanje Slovencev in Slovenije kot pomorski narod in državo. Ti narodotvorni aspekti so v tej zgodovinopisni produkciji izrazito poudarjeni (pri čemer so naslovniki predvsem Slovenci iz Slovenije in slovenska država), podobno kot nenaklonjena politika Italije, posebno tista po drugi svetovni vojni, ki je z naseljevanjem istrskih beguncev v ta obmorski pas povezala Trst z Italijo in prekinila zgodovinski slovenski stik z morjem.

V osemdesetih letih se je zgodovinopisje v okviru zamejske skupnosti obogatilo še za smer, ki je začela sistematično obravnavati povojno zgodovino, točneje zgodovino tako imenovanega demokratičnega ali katoliško-liberalnega političnega ter strankarskega tabora, ki je stal nasproti filojugoslovanskemu taboru in levim italijanskim strankam, v katerih se je slednji tabor prepoznaval. Tej tematiki je posvetila pozornost skupina univerzitetnih diplomantov pod mentorstvom dr. Jožeta Pirjevca, ki je na tržaški univerzi usmerjal slovenske študente k obravnavanju neraziskanih tem iz primorske in bolj specifično zamejske politične zgodovine. Njihovo raziskovalno delo v teku študija in tudi potem je obrodilo serijo monografij in študij (Maganja, 1994; Breclj, 1994; Pahor, 1993; Ciani, 1993). V devetdesetih letih se je interes v tem idejnem krogu obrnil tudi proti zamolčanim zgodovinskim vprašanjem, ki so postala aktualna po nastanku slovenske države, spremembi političnega sistema in ozračja ter z odprtjem arhivov iz jugoslovanskega obdobja. Take teme so na primer zgodovina in usoda slovenskih antifašistov v zavezniških vrstah med drugo svetovno vojno (beri padalcev), tigrovcev in podobna poglavja iz medvojne in povojne zgodovine.³⁵ Ta krog zgodovinarjev je vselej posvečal pozornost tudi temam iz verske, cerkvene in širše politične zgodovine, nič manj pa "tradicionalnim" temam nacionalnega in političnega značaja v celotnem kronološkem loku 19. in 20. stoletja, pri čemer so prišli na primer do izraza liki in delo vidnih političnih delavcev.³⁶

Kot rečeno so teme, ki niso vsaj posredno povezane z nacionalnim vprašanjem in s politično zgodovino v historiografski ustvarjalnosti zamejskega prostora, predstavljale in še vedno predstavljajo manjši delež produkcije. Vendar se ta delež v zadnjih desetletjih stalno večja, predvsem skladno s širjenjem kroga profesionalnih zgodovinarjev. Ti usmerjajo svoja zanimanja vse bolj tudi k socialni zgodovini in historično-antropološkim vidikom, ki ponujajo kompleksnejši vpogled v preteklost skupnosti in širšega konteksta zgodovinskih dogajanj. Naj v zvezi s tem omenimo samo raziskave s področja razvoja in socialno-demografskih značilnosti prebivalstva, zgodovine družine, urbane zgodovine, migracijskih procesov in oblikovanja družbenih skupnosti, vse do zgodovine spolov, mentalitet in obnašanj (Kalc, 1997; 1999; 2004b; 2004c; 2008, Stranj, 1999; Verginella, 1996; 1990; 2001a; 2006). Povsem novo zasnovo tematskih in konceptualnih okvirov

35 Glej na primer številne članke Iva Jevnikarja v reviji Mladika (Jevnikar, 1995; 1997, 1999 idr.).

36 Na primer Simčič (1986) in Tavčar (1994).

beleži tudi področje gospodarske zgodovine, od agrarne do zgodovine gospodarskih sistemov in gospodarskih regij (Panjek, 2006; 2011a; 2011b). Profesionalizacija zgodovinarjev je ne nazadnje prinesla kakovosten skok tudi pri delu na "tradicionalnih" tematskih področjih, ki so veliko pridobila v problemskem razponu, kompleksnosti in poglobljenosti obravnav. Če odmislimo izjemnega avtorja, kakršen je akademik Jože Pirjevec, in njegova številna dela, posvečena temu prostoru in tematikam,³⁷ smo tako priča številnim študijam s področja vojaške, politične, diplomatske, kulturne zgodovine in zgodovine odnosov na meji (Bajc, 2002; 2006; 2008; Bajc, Klabjan, 2008; Kravos, 2001), s tem, da predmet opazovanja ni več samo slovenska narodna skupnost, ampak tudi druge komponente konteksta in dogajanj v njem, kot na primer Čehi in Slovaki na Tržaškem (Klabjan, 2007; 2011) do druge vojne ali ezuli po njej (Volk, 1999; 2003) ter najrazličnejša dogajanja in problemi zgodovine mejnega prostora (Klabjan, 2010). Te produkcije, kot rečeno, ni mogoče ukalupiti v pojem "manjšinskega" zgodovinopisja, kot smo ga skušali opredeliti v uvodnem delu tega prispevka, čeprav gre za avtorje, izvirajoče iz manjšinskega okolja. Njihov izvor, pripadnost slovenski skupnosti v Italiji in občutek za specifične razmere tega prostora sicer niso nepomembni in prihajajo vsekakor do izraza v njihovih tematskih zanimanjih in problemskih afinitetah. Veliko bolj merodajno pa je dejstvo, da ti avtorji koreninijo v svoji strokovni formaciji hkrati v italijanskem in slovenskem miljeju in da delujejo v čezmejnem prostoru. Predstavljajo skratka zgodovinarje z (vse manj vidne državne) meje, ki so občutljivi za raziskovalne in življenjske izkušnje z obeh njenih strani, kar jim odpira privilegirana gledišča na preteklost, ki jo je prav meja tako močno zaznamovala.

37 Naj omenim samo dela Pirjevec (2008; 2012) in Kacin Wohinz, Pirjevec (2000).

THE HISTORIOGRAPHY OF BORDER AND MINORITY ISSUES IN THE FRAMEWORK OF THE SLOVENIAN NATIONAL COMMUNITY IN ITALY

Aleksej KALC

University of Primorska, Science and Research Centre,

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: aleksej.kalc@zrs.upr.si

SUMMARY

At the end of WWI and with the accession of the Friuli-Venezia Giulia region to Italy, the issue of the Slovenian and Croatian national minorities appeared in this border area. Their minority status deeply marked the political ideologies, self-image and the identity of Slovenes and Croats living in Italy. It also encouraged the need for being aware of the situation and consequently the development and events in the history, in which the Slovenian and Croatian populations were integrated as social, cultural and political subjects. The extremely troubled times from the beginning of WWI to the end of WWII contributed significantly to this interest and attracted the primary attention of everyone who in various ways contributed to the collection and production of knowledge on historical events in this area. Historical discussions were also held with regard to past periods and decades after WWII; however, along with the dominating interest in political issues and the national aspect, social and cultural topics have been tending to come to the forefront of the discussion over the past decades.

The paper attempts to describe the interests that came into focus after WWII in the researches concerning the history of the coastal area in the context of the Slovenian minority in Italy. It discusses the significance of history and the role of historiography; about making this a subject of the main discussion, about the comprehension of own past in the Slovenian minority and concerning the question of how the minority position conditions and determines areas of research. It also presents the stakeholders, institutional frameworks and the levels of historiographical creation; its subjects, changes of thematic orientations, forms, methodological approaches and concepts, which emerged during the periods of time and with the professionalisation of a wide spectrum of historians. The paper also discusses the role of historiography in the process of identifying and forming the image of a minority.

Key words: Slovenes in Italy, Julian March, national minorities, historiography, 20th century

LITERATURA

- Antoni, L., Rustja, M. (ur.) (2002):** Gabrovec. Ob priliki stoletnice Društvene gostilne v Gabrovcu. Gabrovec, Društvena gostilna.
- Bajc, G. (2000):** Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode. Koper, Društvo TIGR Primorske.
- Bajc, G. (2002):** Iz nevidnega na plan. Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Bajc, G. (2006):** Operacija Julijska krajina. Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945). Koper, Založba Annales.
- Bajc, G. (2008):** (Ne)organiziranost in nujna reorganiziranost slovenske manjšine. V: Bajc, G. et al. (ur.): Pre-misliti manjšino. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir. Koper - Trst, Založba Annales - Slovenski raziskovalni inštitut, 71–115, 279–281.
- Bajc, G., Klabjan, B. (2008):** "Manjšina v gibanju". Zgodovinski pregled politično-pravnega položaja slovenske manjšine v Italiji. V: Bajc, G. et al. (ur.): Pre-misliti manjšino. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir. Koper, Založba Annales, Trst, Slovenski raziskovalni inštitut, 20–39, 273–275.
- Brajnik, C. et al. (2009):** Zadrúžna kraška banka: sto let delovanja 1908–2008. Opčine, Zadrúžna kraška banka.
- Bufon, M., Kalc, A. (ur.) (1990):** Krajevni leksikon Slovencev v Italiji: topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci. Knj. 1, Tržaška pokrajina. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Brecelj, A. (1994):** I gruppi politici autonomi sloveni a Trieste 1949–1952. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Brecelj, A., Legiša, Z., Vogrič, I. (1989):** Nabrežinski kamnolomi. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Cerno, G. (1967–1968):** Aspetti geografici del fenomeno migratorio in nove comuni della cosiddetta "Slavia friulana". Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Ciani, B. (1993):** Trieste 1954–1956: il Memorandum d'Intesa e i gruppi politici autonomi sloveni. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Clavora, F., Ruttar, R. (1990):** La comunità senza nome. La Slavia alle soglie del 2000. Premariacco, Zveza Slovenskih Izseltencev Furlanije Julijske krajine.

- Colja, K. (1993):** L'esperienza militare e propagandistica dei domobranzi nell'Adriatisches Küstenland 1943–1945. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Colja, K. (1995):** Kolaboracionizem v Slovenskem primorju: domobranzi (1943–1945). V: Verginella, M., Volk, A., Colja, K.: Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 139–172.
- Čok, Š. (2008):** L'occasione mancata: PCI e minoranza slovena fra legge di tutela e trattato di Osimo 1970–1980. Trst.
- Debelli Turk, L. (ur.) (1980a):** Sv. Jakob. Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Debelli Turk, L. (1980b):** Ciril-Metodova šola pri Sv. Jakobu. V: Debelli Turk, L. (ur.): Sv. Jakob. Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 51–91.
- Debelli Turk, L. (1980c):** Učitelji na šentjakobskih Ciril-Metodovih šolah. V: Debelli Turk, L. (ur.): Sv. Jakob. Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 92–136.
- Debelli Turk, L. (1980č):** Osnovna šola pri Sv. Jakobu po letu 1945. V: Debelli Turk, L. (ur.): Sv. Jakob. Zgodovinski razgledi po življenju Slovencev v tržaškem delavskem okraju. Trst, Založništvo tržaškega tiska, 137–144.
- Fabec, F., Fabec, T. (ur.) (1994):** Uporni plameni. Ob 50-letnici požiga vasi Cerovlje, Mavhinje, Medjevas, Vižovlje. Mavhinje, ŠKD Cerovlje-Mavhinje.
- Fabec, F. (1998):** La fotografia clandestina e partigiana in Slovenia negli anni 1941–1945. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Fabec, F., Vončina, D. (2005):** Slovenska odporniška fotografija 1941–1945. Ljubljana, Modrijan.
- Flego, F., Župančič, M. (1991):** Arheološka topografija občine Dolina (Tržaška pokrajina, Italija). Trst - Ljubljana, Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino - Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za arheologijo.
- Flego, F., Rupel, L. (1993):** Prazgodovinska gradišča tržaške pokrajine. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Fotografski krožek Rečan (1986):** Fotoalbum izseljencev iz Benečije s študijami o posameznih migracijskih obdobjih. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Gariup, G. (1994):** Le opzioni per il 3° Reich: Val Canale 1939. Cividale del Friuli, Società Cooperativa Editrice Dom.
- Geržinič, A. (1983):** Boj za slovensko šolstvo na Primorskem: za delovanje dr. Srečka Baraga pri ZVU. Buenos Aires, Slovenska kulturna akcija.
- Gorup, D. (ur.) (1986):** Bitka za Opčine. Opčine, Odbor VZPI-ANPI, sekcija Opčine-Bani-Ferlugi - Knjižnica Pinko Tomažič.
- Jakomin, D. (1987):** Škedenjska krušarica. Trst, Dom Jakoba Ukmarja.
- Jelinčič, D. (1984):** Zgodovina SPD Trst 1904–1984. Trst, Slovensko planinsko društvo.

- Jelinčič, Z. (1946):** Primorska mladina in TIGR pod fašizmom. Koledar Gregorčičeve založbe, Trst, 56–69.
- Jelinčič, Z. (1947):** Razvoj slovenskega ribištva ob tržaški obali. Trst, Založništvo Tržaškega tiska.
- Jelinčič, Z. (1951):** Trst: karta krajev, ledin, mandrij, pašnov, borštov in potokov. Trst, Gregorčičeva založba.
- Jelinčič, Z. (1959):** Ob 30–letnici strelav na Bazovici. Jadranski koledar, Trst, 45–54.
- Jelinčič, Z. (1961/1963):** Elementi kolonizacije in demografskega gibanja na Tržaškem ozemlju od maja 1945 do 31. decembra 1960. leta. Trst.
- Jelinčič, Z. (1994):** Pod svinčenim nebom: spomini tigrovskega voditelja. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Jevnikar, I. (1995):** Obveščevalne naloge primorskih padalcev. Mladika, 39, 10, 235–239.
- Jevnikar, I. (1997):** Novo o padalcih. Mladika, 41, 9, 205–207.
- Jevnikar, I. (1999):** Tigrovec in padalec. Mladika, 43, 1, 5–7.
- Jevnikar, M. (ur.) (1974–1994):** Primorski slovenski biografski leksikon. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.
- Kacin Wohinz, M., Verginella, M. (2008):** Primorski upor fašizmu 1920–1941. Ljubljana, Društvo Slovenska matica.
- Kalc, A. (1996):** L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico. *Annales - Ser. hist. sociol.*, 6, 1, 23–60.
- Kalc, A. (1997):** Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi. *Annales - Ser. hist. sociol.*, 7, 1, 193–214.
- Kalc, A. (1999):** Tržaško podeželje in policijski red iz leta 1777. Kratek sprehod med črko in stvarnostjo. *Annales - Ser. hist. sociol.*, 9, 2, 271–288.
- Kalc, A. (2000):** Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: primer občine Sovodnje/Savogna. *Dve domovini*, 11/12, 175–202.
- Kalc, A. et al. (2002):** Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje. Koper, Založba Annales.
- Kalc, A. (2004a):** Prispevek za zgodovino slovenskega šolstva na Tržaškem. Primer šole na Katinari od ustanovitve 1791 do prvih let 19. stoletja. *Acta Histriae*, 12, 2, 73–106.
- Kalc, A. (2004b):** Pisma in magnetofonski trakovi kot komunikacijska sredstva in viri za preučevanje izseljenstva: primer tržaške družine v Avstraliji. *Dve domovini*, 20, 153–174.
- Kalc, A. (2004c):** Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj. *Zgodovinski časopis*, 58, 3–4, 337–376.

- Kalc, A. (2005a):** Vinogradništvo in trgovina z vinom na Tržaškem v 18. stoletju kot področje spora med "tradicionalnim" in "inovativnim". *Annales*, 15, 2, 291–308.
- Kalc, A. (2005b):** Prispevki za zgodovino slovenskega šolstva na Tržaškem. Katinarska šola od Ilirskih provinc do konca 19. stoletja. *Acta Histriae*, 13, 2, 283–318.
- Kalc, A. (2008):** Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Priseljevanje kot gibal demografske rasti in družbenih sprememb. Koper - Trst, Založba Annales - NŠK.
- Kalc, A. (2011):** Introduzione. V: Žerjal, D., Kalc, A.: Il dovere della memoria: una testimonianza sull'antifascismo sloveno nella Venezia Giulia. Gradisca d'Isonzo - Gorizia, Centro isontino di ricerca e documentazione storica e sociale "Leopoldo Gasparini" - Fondazione, Sklad Dorče Sardoč, 9–18.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1992):** Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije s posebnim ozirom na obdobje 19. stoletja in do prve svetovne vojne. *Zgodovinski časopis*, 46, 2, 197–209.
- Kalc, A., Kodrič, M. (1994):** L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale. V: Brusa, C., Ghiringhelli, R. (ur.): L'emigrazione di mestiere dalla Slavia Veneta fino alla prima guerra mondiale. Varese, Edizioni Lativa, 137–149.
- Kalc, A., Petricig, A., Predan, M. (2008):** Odplavljanje na celine. Nadiške doline in destinacije izseljevanja v družinskih fotografskih arhivih. Špeter, Slovenci po svetu - Zveza slovenskih izseljencev FJK, Študijski center Nediža.
- Kjuder, K. (2002):** Zgodba o katinarski šoli: ob 210-letnici njene ustanovitve. Trst, Didaktično ravnateljstvo pri Sv. Ivanu.
- Klabjan, B. (2007):** Češkoslovaška na Jadranu. Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne. Koper, Založba Annales.
- Klabjan, B. (2010):** Nation and commemoration in the Adriatic. The commemoration of the Italian unknown soldier in a multinational area. The case of the former Austrian littoral. *Acta Histriae*, 18, 3, 399–424.
- Klabjan, B. (2011):** 'Jadran je naš'. Nacionalno prisvajanje Jadranskega morja pred prvo svetovno vojno in po njej. *Annales*, 21, 1, 43–54.
- Klemše, V., Petaros, R., Rupel, A. (1999):** Goriško ozemlje. Zemljevid s krajevnimi in ledinskimi imeni. Trst, Gorica, Slovenski raziskovalni inštitut, Narodna in študijska knjižnica.
- Koren, J. (1973):** Bazovica v boju. Trst, Odbor za postavitev spomenika padlim v NOB v Bazovici.
- Košuta, M. (1970):** Križani v boju za svobodo - S. Croce nella lotta per la libertà. Križ pri Trstu, Odbor za postavitev spomenika padlim v boju proti nacifašizmu.
- Kovačič, K. (ur.) (1993):** Ondile čez Stari vrh. Bani, zgodovina kraškega naselja skozi stare katastrske mape, listine in pričevanja. Bani, SKD Grad.

- Kravos, B. (2001):** Slovensko gledališče v Trstu 1945–1965. Ljubljana, Slovenski gledališki muzej.
- Kravos, B. et al. (2007):** Narodni dom pri Sv. Ivanu. Trst, SKD Slavko Škamperle.
- Kuret, B. (1991):** Boršt. Boršt, Prosvetno društvo Slovenec iz Boršta in Zabrežec.
- Kuret, B. (1994):** Ricmanje in Log. Društva v Ricmanjih do leta 1918. Ricmanje, Slovensko kulturno društvo "Slavec".
- Kuret, B. (2000):** Boljunec. Društva v Boljuncu do leta 1900. Boljunec, Slovensko kulturno društvo "France Prešeren".
- Lavrenčič Pahor, M. (1993):** Primorski učitelji 1914–1941. Prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem. Trst, Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino.
- Magajna, N. (1994):** Trieste 1945–1949: nascita del movimento politico autonomo sloveno. Trieste, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Majovski, K. (1995):** Šola in čas: ob 200-letnici osnovnega šolstva na Proseku in Kontovelu in ob poimenovanju šole po Avgustu Černigoju. Prosek - Kontovel, Pripravljalni odbor za proslavo 200-letnice šole in njeno poimenovanje.
- Majovski, K., Pavlič Maver, M. (1985):** Bibliografija 1945–1984 z izdajami Gregorčičeve založbe. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Medved, J. et al. (1977):** Tržaško ozemlje: zemljevid s krajevnimi in ledinskimi imeni. Ljubljana - Trst, Slovenska matica - Založništvo tržaškega tiska.
- Mervic-Legiša, Z. (1970):** Občina Devin-Nabrežina v boju proti nacifašizmu. Trst.
- Naz [Zuanella, N.] (1996):** Gli anni bui della Slavia. Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale. Cividale del Friuli, Società Cooperativa Editrice Dom.
- Odbor za proslavo (1986):** Slovensko šolstvo na Goriškem in Tržaškem 1945–1985. Trst, Odbor za proslavo 40-letnice obnovitve slovenskih šol v Italiji.
- Pahor, A. (1993):** Il crepuscolo del TLT e i partiti autonomi sloveni (1952–1954). Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Pahor, D. (1970):** Pregled razvoja osnovnega šolstva na zapadnem robu slovenskega ozemlja. V: Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969. Ljubljana, Slovenski šolski muzej, 235–337.
- Pahor, D. (1974):** Prispevki k zgodovini obnovitve slovenskega šolstva na Primorskem 1943–1945. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, D. (1975):** Boj za svobodo. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, D., Pahor, S. (1971):** Začetek osnovnega šolstva v tržaški okolici: sto devetdeset let škedenjske šole. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, M. (1980):** Bazovica: 6. IX. 1930 – 6. IX. 1980. Ljubljana, Komunist.
- Pahor, M. (1987):** Človek in trta. Trst, Pokrajina Trst.

- Pahor, M. (1988):** Stoji učilna zidana. Spomini in pričevanja. Sto let Ciril-Metodove šole v Trstu 1888–1988. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, M. (1989):** Slovensko denarništvo v Trstu: denarne zadruge, hranilnice, posojilnice in banke v letih 1880–1918. Trst, Tržaška kreditna banka.
- Pahor, M. (1996):** Jadranska banka v Trstu. Trst, Narodna in študijska knjižnica, Slovenski raziskovalni inštitut.
- Pahor, M. (1998):** Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj: pregled gospodarskih dejavnosti Slovencev na področju sedanje dežele Furlanije-Juljske krajine 1848–1998. Trst, Slovensko deželno gospodarsko združenje.
- Pahor, M. (2004):** Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu od avstroogrške monarhije do italijanske republike. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Pahor, M. (ur.) (2006):** Sto let zadruge na Proseku (1905–2005). Prosek, Društvena gostilna.
- Pahor, M. (2007):** Bazovica. Ob 80. obletnici ustanovitve Borbe in Tigra (1927–2007). Trst, Gorica, Sklad Dorče Sardoč.
- Pahor, M. (2008):** Zadrugištvo na Opčinah. 150 let slovenskega zadrugnega gibanja na Opčinah, nad 60 let uspešnega delovanja Društvene prodajalne na Opčinah - Zadruga. Opčine, Društvena prodajalna - Zadruga.
- Pahor, S. (1962):** L'ordinamento territoriale del vescovato di Trieste. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Pahor, S. (1967):** Taxatio beneficiorum. Le decime papali nel vescovato di Trieste negli anni 1371–1374. Trieste, Arti grafiche Smolars.
- Panjek, A. (1993–94):** Una grande sollevazione contadina in terra slovena. La rivolta di Tolmino del 1713. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Panjek, A. (2006):** Človek, zemlja, kamen in burja. Zgodovina kulturne krajine Krasa (oris od 16. do 20. stoletja). Koper, Založba Annales.
- Panjek, A. (2011a):** Tržaška obnova. Ekonomske in migracijske politike na Svobodnem tržaškem ozemlju. Koper, Založba Annales.
- Panjek, A. (2011b):** Not demesne but money: lord and peasant economies in early modern western Slovenia. *Agricultural History Review*, 59, 2011, 293–311.
- Pavletič, B. (1999):** Tržaški Sokol in njegov dolgi let: 1869–1999. Trst, 1999.
- Pavletič, B. (2004):** Sokoli Tržaškega Sokola. Trst, Združenje slovenskih športnih društev v Italiji.
- Perini, S. (2000–2001):** Battaglioni speciali tra storia e memoria. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Perini, S. (2004):** Battaglioni speciali - Slav company - Posebni bataljoni: 1940–1945. Opicina, Associazione slovena di cultura "Tabor" - Biblioteca Pinko Tomažič e compagni - ANPI provinciale di Trieste.

- Petričič, P. (1997):** Pod senco Trikolore. Špeter, Lipa.
- Pirjevec, J. (2008):** "Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.
- Pirjevec, J. (2012):** Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pozzetto, M. et al. (1995):** Narodni dom v Trstu 1904–1920. Trst, Devin.
- Prinčič, V. (1996):** Pregnani. Prva svetovna vojna: pričevanja goriških beguncev. Trst, Založba Devin.
- Pripravljalni odbor (1993):** Devin, dom Lepe Vide po spominih in zgodovinskih virih. Ob poimenovanju osnovne šole po pisatelju Josipu Jurčiču. Devin, Občina Devin-Nabrežina.
- Renko, S. (1971):** Slavjanski rodoljub: mesečni časopis na svitlobo dan od Slavjanskiga društva v Terstu: faksimile vseh šestih števil iz leta 1849. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Renko, J., Paljk, J. (ur.) (1982):** Jadranski koledar 1946–1981: bibliografija. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Repinc, M. (2005):** "San sanju, de pride an dan" [video zapis]. Trst, RAI - Deželni sedež za FJK, Slovenski program.
- Rojc, T. (2005):** Trst. Umetnost in glasba ob meji v dvajsetih in tridesetih letih XX. stoletja. Trst - Ljubljana, Glasbena matica - Znanstveno raziskovalni center SAZU.
- Rovšček, Ž. (2000):** Zorko Jelinčič, nad prezrtjem in mitom. Ljubljana - Tolmin, Planinska zveza Slovenije - Planinsko društvo.
- Rupel, A. (1981):** Telesna kultura med Slovenci v Italiji: zgodovina, popis dejavnosti in društev. Trst, Založništvo tržaškega tiska
- Rupel, A. (ur.) (1988):** Tabor "Devin 87". Trst, SLORI - NŠK.
- Rupel, A. (ur.) (1989):** Tabor "Brda 88". Trst, SLORI - NŠK.
- Rupel, A. (ur.) (1990):** Tabor "Rezija 89". Trst, SLORI - NŠK.
- Rupel, A. et al. (1991):** Iz zgodovine slovenskega športa na Tržaškem. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Rupel, A. (ur.) (1995):** Krajevni leksikon Slovencev v Italiji: topografski, zemljepisni, zgodovinski, kulturni, gospodarski in turistični podatki o krajih v Italiji, ki jih naseljujejo Slovenci ali sodijo v isto upravno enoto. Vol. II: Goriška pokrajina. Trst - Devin.
- Rustja, M. (2000):** Na Kontovelu. Kontovel, Gospodarsko društvo.
- Sardoč, D. (1983):** Tigrova sled, pričevanje o uporabi primorskih ljudi pod fašizmom. Trst - Koper, Založništvo tržaškega tiska - Lipa.
- Sfiligoj, A. (1984):** Boj Slovencev pod fašizmom za narodne pravice. Gorica.
- Simčič, T. (1986):** Jakob Ukmar (1878–1971): sto let slovenstva in krščanstva v Trstu. Gorica, Goriška Mohorjeva družba - Katoliško tiskovno društvo.

- SKD Igo Gruden (2006):** Nabrežina skozi stoletja. Ob stoletnici Javne ljudske knjižnice v Nabrežini. Nabrežina, Slovensko kulturno društvo Igo Gruden.
- Slavec, B., Tul, A. (1974):** Mačkolje v boju za svobodo – Caresana nella lotta per la libertà. Mačkolje, Odbor za postavitev spomenika padlim v NOB iz Mačkolj.
- Slovenska prosvetna zveza (1970):** Prosvetni zbornik 1868–1968. Trst, Slovenska prosvetna zveza.
- Strani, P. (1979–80):** La scuola elementare slovena a Trieste (1945–1980). Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Stranj, P. (1989):** La comunità sommersa: gli Sloveni in Italia dalla A alla Ž. Trieste, Editoriale stampa triestina.
- Stranj, P. (1992):** The submerged community: an A to Ž of the Slovenes in Italy. Trieste, Editoriale Stampa Triestina.
- Stranj, P. (1999):** Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi. Trst - Ljubljana, Slovenski raziskovalni inštitut - Narodna in študijska knjižnica - Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze.
- Sturman, R. (1996):** Le associazioni e i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Škrap, M. (1971):** Uporna mladina: prispevek k zgodovini borbe slovenske tržaške mladine za narodni obstoj pod fašistično Italijo. Trst, Zaliv.
- Španger, V. (1965):** Bazoviški spomenik. Trst.
- Tavčar, M. (1994):** Virgil Šček v parlamentu – Discorsi parlamentari dell'on. Virgil Šček. Trst, Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček.
- Turk, L. (2006):** Zora. Trst, Založništvo tržaškega tiska.
- Turk, L. (2010):** Nenavadne zgodbe Lipeta Kosca. Trst, Mladika.
- Turk, L., Kalc, D. (2011):** December 1941: drugi tržaški proces. Trst, Vsedržavno združenje partizanov italije VZPI – ANPI.
- Verginella, M. (1983–84):** Strategie familiari nel corso dell'Ottocento a Dolina. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Verginella, M. (1990):** Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Verginella, M. (1991):** Esperienza di guerra nelle scritture autobiografiche: i soldati sloveni e la "grande guerra". Qualestoria, 19, 1, 31–71.
- Verginella, M. (1992):** Il labirinto russo: memorie dei soldati sloveni, prigionieri in Russia. Qualestoria, 20, 3, 33–86.
- Verginella, M. (1996):** Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije.

- Verginella, M. (2001a):** Sloveni a Trieste tra Sette e Ottocento: da comunità etnica a minoranza nazionale. V: Finzi, R., Panjek, G. (ur.): Storia economica e sociale di Trieste. La città dei gruppi. Trieste, LINT, 441–481.
- Verginella, M. (2001b):** Der Erste Weltkrieg und die Slovenen. V: Moritsch, A., Krahwinkler, H. (ur.): Alpen-Adria: zur Geschichte einer Region. Celovec - Ljubljana - Dunaj, Mohorjeva, 417–421.
- Verginella, M. (2004):** Suha pašta, pesek in bombe. Vojni dnevnik Bruna Trampuža. Koper, Založba Annales.
- Verginella, M. (2006):** Ženska obrobja: vpis žensk v zgodovino Slovencev. Ljubljana, Delta.
- Verginella, M. (2008):** Il confine degli altri: la questione giuliana e la memoria slovena. Roma, Donzelli.
- Verginella, M. (2009):** Meja drugih: primorsko vprašanje in slovenski spomin. Ljubljana, Modrijan.
- Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1994):** Storia e memoria degli sloveni del Litorale. Fascismo, guerra e resistenza. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995):** Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Volk, A. (1991–1992):** Socialismo, associazionismo operaio e movimento nazionale sloveno a Trieste dal 1880 al 1890. Tesi di laurea. Trieste, Università degli studi di Trieste.
- Volk, A. (1999):** Ezulski skrbniki. Vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945–1963. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije.
- Volk, A. (2003):** Istra v Trstu. Naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče - Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Volpi Buzečan, A., Košuta Jagodic, V. (1978):** Rojan skozi čas po spominih, slikah in zgodovinskih virih. Ob poimenovanju osnovne šole po bazoviških junakih. Rojan, Pripravljalni odbor za poimenovanje osnovne šole v Rojanu po bazoviških junakih.
- Volpi Lisjak, B. (1996):** Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave, Trst, Mladika.
- Volpi Lisjak, B. (2010):** Tržaško morje. Kraška obala, mesto in vasi: prezrti del zgodovine Slovencev, Koper, Libris.
- Waltritsch, M. (1979):** Razvoj slovenskih bank in posojilnic na Primorskem. Gorica, Kmečka banka.

- Waltritsch, M. (1983):** Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem. Trst, Založništvo tržaškega tiska, Gorica, Kmečka banka.
- Waltritsch, M. (1989):** Posojilnice na nabrežinskem Krasu. Nabrežina, Kmečka in obrtna hranilnica in posojilnica.
- Waltritsch, M. (1998):** Slovenske zadružne banke. Opčine, Zadružna kraška banka, Doberdob, Zadružna kreditna banka, Sovodnje ob Soči, Zadružna kreditna banka.
- Waltritsch, M. (2002):** Oglaševanje slovenskih tržaških trgovcev. Opčine, Zadružna kraška banka.
- Zuanella, N. (1998):** Mračna leta Benečije. Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji, Ljubljana. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Žerjal, D., Kalc, A. (2011):** Il dovere della memoria. Una testimonianza sull'antifascismo sloveno nella Venezia Giulia. Gradisca d'Isonzo - Gorizia, Centro isontino di ricerca e documentazione storica e sociale "Leopoldo Gasparini" - Fondazione / Sklad Dorče Sardoč.